

מתאוריה ואידאולוגיה אל הפרקטיקה
דפנה הירש, "באנו הנה להביא את המערב": הנחלת היגיינה ובניית תרבות
בחברה היהודית בתקופת המנדט. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב,
2014. 482 עמ'.

נירה ברטל

במכתב של זלמן בוקסר לרחל גיסיץ מן המוזאון ההיסטורי של ראשון לציון, שנכתב
בשנת 1992, נמצאו הדברים האלה:

נפגשתי עם גברת סאלד בשנת 1912, כשהגיעה לארץ ליפו עם קבוצה של 12
'נורסעס' יהודיות מאמריקה. כל המושב של ראשון [לציון, נ"ב] נסעו לראות
את זה על חוף יפו, ואני בהיותי בן 12 שנים גם כן הייתי שם וכולנו, כל הקהל
הרים בקול אחד: "ברוכים הבאים גב' סאלד והשוועסטערס ליסוד הדסה!"

מכתב מקורי זה מרגש, אך איננו מעיד על דיוק היסטורי. בשנת 1913 הגיעו לארץ
שתי אחיות בלבד, הלוא הן רחל לבדי ורוז קפלן, אך בשל מלחמת העולם הראשונה הן
נאלצו לעזוב את הארץ כעבור תקופה קצרה. הנרייטה סאלד לא ליוותה אותן באותה
עת. ואולם, המכתב משקף זיכרון קולקטיבי רב-רושם של קשיש בנוגע לאירוע שהוא
הכיר או חווה כ־80 שנה קודם לכן - אירוע שסימל הבאת תרבות בהקשרה הבריאותי
מן המערב אל המזרח.

1 מן האוסף הפרטי של המחברת.

* ד"ר נירה ברטל, בית הספר לסיעוד על שם הנרייטה סאלד של הדסה והאוניברסיטה העברית
בירושלים.

דואר אלקטרוני: nirabartal@gmail.com

© כל הזכויות שמורות

פרויקט הטמעת ההיגיינה מזווית ראייה תרבותית בארץ עומד גם במרכזו של ספרה של דפנה הירש. וכך נכתב בו: "הנחלתה של היגיינה בקרב החברה היהודית בפלשתינה המנדטורית נבחנת בו הן כניסיון לעצב אורח חיים, הן כרכיב בתהליך רחב יותר של בניית זהותה של חברה זו כמודרנית וכמערבית" (עמ' 12).

למושג תרבות פנים רבות, והוא נתפס בעיני הירש "כמכלול האופציות או הדגמים לארגון הפעילות האנושית על כל רבדיה, העומדים לרשותה של חברה נתונה. דגמים אלו הם בעלי איכות סמנטית, כלומר הם מעבירים משמעויות" (עמ' 15). כל זאת נאמר בהקשר הארץ-ישראלי של התהוות חברה מתוך הדגשת "הרפרטואר הגופני" של התנהגות האדם החדש במולדתו. הירש מתבססת בבחירתה זו על תאוריות שונות, ובהן התאוריה של הסוציולוג פייר בורדייה (עמ' 16) שייחס, לדעתה, חשיבות לקשר בין פרקטיקות לקידום בריאות לבין שייכות או היבדלות קבוצתית ומעמדית. הירש חולקת על בורדייה בשדה מחקרה באשר לקשר ההדוק בין מאפייני התנהגויות היגייניות לבין קבוצות שונות בחברה, כגון של מזרחים ואשכנזים, וטוענת שהקשר מורכב ויש להעניק לו תשומת לב ניכרת (עמ' 17). היא ממחישה מורכבות זו, בין השאר, באמצעות הנגדה של מקרה החלוצים שמעמדם החברתי היה גבוה באופן יחסי, אך הרגלי ההיגיינה שלהם לא עמדו ברמה הנדרשת בעת ההיא (עמ' 211-212). דוגמה אחרת היא של האוכלוסייה האשכנזית האורתודוקסית בירושלים בתקופת המנדט, שלמרות "אשכנזיותה" לא התאפיינה בהרגלי בריאות ראויים (עמ' 397).

המחברת עוסקת בהקדמה לספר בהבהרת תפיסות משני תחומים עיקריים. התחום האחד קשור להגדרה הרחבה של היגיינה ובריאות במחצית הראשונה של המאה ה-20, והתחום האחר קשור באידאולוגיות הציוניות בנוגע לתהליך הרצוי של יישום רעיון של חברה חדשה בארץ ישראל. מכאן עולה טענתה המרכזית של המחברת "שהפרויקט ההיגייני היה חלק מתהליך שראשיתו באירופה והמשכו בפלשתינה, ושבו יהודי מזרח אירופה הוצבו כאובייקטים לתיקון באמצעות הנחלת רפרטואר תרבותי שזוהה עם מודרניות ומערביות. במהלך הפרויקט הונחל הרפרטואר בקרב קהילות מזרחיות, במידה רבה הודות לתפקיד המרכזי של ארגון הנשים האמריקני 'הדסה' בפרויקט... בניית זהותה של החברה היהודית בפלשתינה כמערבית היתה כרוכה לא רק בהנחלת רפרטואר תרבותי שזוהה עם המערב. בהקשר של ההתיישבות הציונית במזרח, תהליך ההתמערבות היה ביצירת בידול בין 'מערביים' ל'מזרחיים' בתוך החברה היהודית, בהצגתה של הקבוצה המזרחית כמנוגדת לכל מה שהרפרטואר ייצג, ובהטלת האשמה על זהות מערבית בלתי מושלמת על כתפיה. בין הפרויקט הלאומי של בניית תרבות לפרויקט ההתמערבות היה מתח" (עמ' 23). טענה כבדת משקל זו תיבחן הפעם מזווית הראייה של ההיסטוריה של הסיעוד, ולא דווקא מזו של רופאים ומנהיגים ציוניים.

הטענה מעוררת שאלות הן מבחינה מתודית והן מבחינה של הבנה ופרשנות של אירועי העבר. בשונה ממחקר כמותני, שמבנהו כולל, בין השאר, תהליכים של איסוף נתונים, שימוש בכלי מחקר וניתוחים סטטיסטיים המכוונים לאישוש או לשלילה של

השערה שטרם נ. אם כך, לעתים נ. הגישה המתאימה יעדי מחקרו, אך שעסק בהם.

ראוי לשבח ו. אבן כדי להציג לעניינים הרלוונט של 200 השנים מישל פוקו (עמ המחברת מסבירו פוליטיים וחברת לצד ניתוח רעיון בעידן הנאורות לעסוק בתפיסות נעו בין הביולוגי בכל הנוגע לעני 70). הכתיבה על אחיהם כמערב ו. כאן מתמקד בהי בפרק השלישי נכון עשתה המ. התנועה הפרוגר ה-20 והדגישה ו. זאת היטיבה הכ דגלו בתפיסה ו. לדוגמה בדברי את הדברים האי תרמו לשגשוגו אשר אותו ביקו נראה שיש בסיס הנוגעים להיסט מקומם הבולט נ. אתנית כלפיהם ופטרנליסטי לע סטולר-ליס, הפ

השערה שטרם נבחנה, במחקר היסטורי לא קיים תמיד מערך ממוקד מטרה מסוג זה. אם כך, לעתים ניצב קושי בפני מי שמשתמשים בהוכחת טענה הנקבעת מראש. לדעתי, הגישה המתאימה יותר היא גישת ההיסטוריון, הבוחר אמנם את התכנים שיהלמו את יעדי מחקרו, אך ניתוחו ופרשנותו יתפתחו במהלך חשיפת המידע העולה מן התומרים שעסק בהם.

ראוי לשבח חלקו הראשון של הספר (פרקים 1-4), שנראה שהירש שהירש הרימה בו כל אבן כדי להציג מקורות לשם הרחבת היריעה של הדיון, ולעתים הפולמוס, בנוגע לעניינים הרלוונטיים לטעמה. הפרק הראשון עוסק במושג ההיגיינה המודרנית בהקשר של 200 השנים אחרונות (עמ' 26) על-פי ספרות מחקר בין-לאומית, בין השאר של מישל פוקו (עמ' 32 ועמ' 49). מתוך התייחסות לכתיבה היהודית והארץ-ישראלית המחברת מסבירה לדוגמה את הקשר בין התפתחות המדע והטכנולוגיה לבין תהליכים פוליטיים וחברתיים רלוונטיים. הדיון בפרק מקיף תפיסות של היגיינה מן העולם העתיק לצד ניתוח רעיונות של "בורגנות הבילדונג" בחברה הגרמנית במאה ה-18, הוגי דעות בעידן הנאורות בצרפת בעת ההיא ועוד (עמ' 44-46). סוגיות אלו הובילו את החוקרת לעסוק בתפיסות הגזענות, שאינן מוגדרות לדעתה במונחים ביולוגיים בלבד, "אלא געו בין הביולוגיה לתרבות". על-פי הירש, תפיסות אלו עשויות להיות גורם משמעותי בכל הנוגע לעיצוב החברה בהבנת תהליך ההתמערבות בקרב קבוצות מסוימות (עמ' 70). הכתיבה על מורכבות הצורך בתרבות יהודי מזרח אירופה עוד במאה ה-18 על-ידי אחיהם במערב אירופה משתקפת בפרק השני בדבריהם של אנשי רוח ורופאים. הדיון כאן מתמקד בהיגיינה, בריאות וחולי, בהשבתת הגזע ובלאומיות.

בפרק השלישי הספר עובר מאירופה לארץ ישראל ומאיר את מפעלה של "הדסה". נכון עשתה המחברת כאשר דנה במהות הערש הרעיוני של מייסדות "הדסה", שהיה התנועה הפרוגרסיבית שהוכרה בארצות הברית בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 והדגישה את חיוק מעמדם של חלשים, ובהם נשים וילדים (ברטל, 2005). לאור זאת היטיבה המחברת לציין שמנהיגות "הדסה" בתקופת המנדט ובימי קום המדינה דגלו בתפיסה אוניברסלית לשיפור תנאי חייהן של השכבות הנחשלות (שהשתקפה לדוגמה בדברי האחיות רחל פסח בעמ' 203). ואולם, בהקשר זה המחברת מביאה גם את הדברים האלה: "פעולותיה של 'הדסה' בקרב האוכלוסייה המזרחית בתקופת המנדט תרמו לשגשוגו של שיתוף שהבנה את המזרחים כמגלמים את ניגודו של הטיפוס האנושי אשר אותו ביקשו לעצב בוגי התרבות" (עמ' 171). על-פי המקורות המובאים בספר נראה שיש בסיס לדברים בהקשר של נשות הדסה והרופאים. ואולם, מפרסומים שונים הנוגעים להיסטוריה של הסיעוד, בעיקר של "הדסה", היחס למזרחים אמנם הוזכר בשל מקומם הבולט בקרב מעוטי היכולת הנזקקים לשירותי בריאות, אך ללא ציון של אפליה אתנית כלפיהם (עמ' 205, עמ' 315). כמו כן, על-פי עדויות של אחיות היה יחסן מתנשא ופטרנליסטי לעתים, אך לא יחס המפלה מזרחים לעומת אשכנזים (ברטל, 2015). לדברי סטולר-ליס, הפגמים שנחשפו בעשייתו של הצוות הרפואי והסיעודי בהקשר של קליטה

בריאותית של עולים בשנים 1949-1965 נבעו בעיקר מחוסר ידע, מהעדר מיומנות, מחוסר תכנון ומהטלת אחריות על דרגי השדה, ולא דווקא מייחוס עדתי (סטולר-ליס, 2006). סטולר-ליס אף הוסיפה שהעדפות העשייה של אנשי הצוות הרפואי לא היו בין אשכנזים לבין ספרדים אלא בין עירוניים לבין כפריים, בין גברים לבין נשים, בין פסיכיים לבין מתנגדים אקטיביים. כמו כן היא הסבירה במחקרה "כי העולים, ללא הבחנה על פי ארצות המוצא, נתפסו כקבוצה חולה במחלות מסוכנות אשר עלולות להדביק את האוכלוסייה הוותיקה" (שם, עמ' 218).

בפרקים 4-8 המחברת מתמקדת בהיבטים של יישום רעיונות ההגיגה, התרבות והלאומיות בארץ ישראל בתקופת המנדט. מעניין היה שדווקא באירופה, לדוגמה בגרמניה, יוחסה לאזרחות החיים מגמה של התנוונות, ורופאים ציוניים ניסו להסית נגדה על בסיס עובדות מדעיות באשר "להבראה והשבחת הגזע" (עמ' 411). אחד הפרדוקסים המופיעים בספר נוגע לעידוד הבחירה בחקלאות ובקרב אל הטבע לשם יצירת האדם החדש, בניגוד לקונטציה השלילית של אורח חיים זה הנובעת מן הפרימיטיביות הכרוכה בו (עמ' 195). בפרק הרביעי, כמו בפרקים האחרים, המחברת מבססת את טענתה על עושר רב של טקסטים, אך הם ייצגו את הוגי הדעות ואת אנשי מערך הבריאות ולא היה קל למצוא להם משקל נגד ראוי של כתיבה, המייצגת את קולן של הקבוצות המזרחיות בארץ ישראל. המעט שנשמע שיקף דווקא גישה פעילה ומקבלת של המזרחים באשר לספיגת רעיונות מערביים, ולא רוח של הדרה בגלל נחיתותם (עמ' 401). עליפי הירש, בניגוד לתדמית של אנשי המוסד, לעתים נשים ממוצא מזרחי היו בטוחות יותר בכישורי האימהות שלהן ונוקקו פחות להדרכת אחיות לעומת הנשים ממוצא אירופי, כלומר הן נשענו על מסורת תרבותית מחזקת משלהן שלא כולה הייתה חשופה להכחדה (עמ' 384). סוגיה אחרת קושרת בין האחיות, שהן חלק מן הצוות הרפואי, לבין לאומיות. אף על פי שניתן לטעון שעולמן של האחיות היה נטוע בעשייתן ולא במלל באשר לתפיסות לאומיות רחבות, הירש מציינת כמה מהתבטאויותיהן בנושאים אלו. לדבריה, תפיסת השליחות הלאומית של הבאת תרבות והבראת העם השתקפה בפעילות ובהתבטאויות של אחיות לאור היותן חדורות אידאולוגיה ברוח אותם ימים, אך היחס כלפיהן היה אמביוולנטי (עמ' 314, עמ' 414). לדעת הירש, החברה הכירה במעמדן, אך זאת כמי שנמצאים במקום נמוך יותר בסולם החברתי, הם עושים "את העבודה המלוכלכת" של פרויקט התרבות (עמ' 320). רעיון זה, הנובע מתפיסות מגדריות, אינו עולה בקנה אחד עם הזהות המקצועית המוצקה של אחיות בריאות הציבור בראשית המאה ה-20 בארץ. זהות זו הושפעה מסיעוד הקהילה בארצות הברית, שתחום בריאות הציבור שימש לו כר פעולה מועדף ויעיל להפגנת כוח, כישורים, אוטונומיה יחסית והשפעות תרבותיות על החברה (Buhler-Wilkerson, 1993).

הקושי של קבלת הטענה בדבר הקשר בין מאפייני הסיעוד ביישום הפרויקט ההגיגי לבין הדרת קבוצות בחברה היהודית בתקופת המנדט נובע גם ממחקר ישראלי מועט המתמקד בנושא זה. מיעוט המחקר בולט לנוכח העיסוק הניכר בגזענות ובאפליה בסיעוד

בעולם, ובעיקר בו
ובהקשר ע
(לדוגמה, 2015, k
הראשונות של המד
קבוצות מכוונת" ו
נוסף על התפי
ואת תוחלת החיי
& Bartal, 2010
קידום הציוויליזציה
ומובנית באופן שי
בספר יש שפע
תפיסת ההגיגה ב
מעלה בהקשר של
המשלב דיון בתאו
מעוררי חשיבה.

מקורות

- ברטל, נ' (2005).
ירושלים: יד י
ברטל, נ' (2015).
ירושלים: כר
סטולר-ליס, ש' ()
העלייה הגדר
בן-גוריון בנג
Wald's legacy to
(12), 1778-1786.
r in the nursing
Lynaugh (Eds.),
NY: Springer.
Palestine, 1929:
(2), 165-172.
: Nurse Rivers,
, 7, 3-28.
ternal and child
bell Jackson in

בעולם, ובעיקר בחברה האמריקנית מצד אחד (לדוגמה, Clark-Hine, 2001; Reverby, 1999), ובהקשר של סיעוד קולוניאלי החל מן המאה ה-19 בעולם, מן הצד האחר (לדוגמה, Wytenbroek, 2015). במחקרים העוסקים בסיעוד בתקופת המנדט ובשנותיה הראשונות של המדינה נמצאו "סוכנות תרבות" מתנשאות, אך לא אלו ששיקפו "הדרת קבוצות מכוונת" ואף גזענית.

נוסף על התפיסה שהתדרת הרפואה המערבית אל המזרח מעלה את רמת הבריאות ואת תוחלת החיים, תפיסה המוכרת ממחקרים אחרים (לדוגמה, בתחום המיילדות, Katvan & Bartal, 2010), התפיסה הרחבה של פרויקט ההיגיינה כביטוי מרכזי של קידום הציוויליזציה המערבית מנקודת מבטה של התרבות היא מעניינת, מעשירה ומובנית באופן שיטתי.

בספר יש שפע של מקורות בני הזמן, והוא משכנע מזווית הראייה של מקומה של תפיסת ההיגיינה במפעל הציוני בהקשר התרבותי הרחב, אך פחות בטיעון האתני שהוא מעלה בהקשר של הסיעוד. הספר מומלץ בחום לקריאה, והוא כתוב באופן קולח ומרתק המשלב דיון בתאוריות לצד פרקטיקות ומרחיב את תפיסת התרבות במגוון רעיונות מעוררי חשיבה.

מקורות

- ברטל, נ' (2005). המלה וידע: ראשית מקצוע הסיעוד בארץ-ישראל 1918-1948. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- ברטל, נ' (2015). לצדך בדרך: פרקי היסטוריה של הסיעוד הישראלי, 1936-2012. ירושלים: כרמל.
- סטולר-ליס, ש' (2006). הדרכה וקידום בריאות בחברות רב תרבותיות: המקרה של העלייה הגדולה לישראל 1949-1956 (עבודת דוקטורט). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- Buhler-Wilkerson, K. (1993). Bringing care to the people: Lillian Wald's legacy to public health nursing. *American Journal of Public Health*, 83(12), 1778-1786.
- Clark-Hine, D. (2001). The intersection of race, class and gender in the nursing profession. In E. D. Baer, P. D'Antonio, S. Rinker, & J. E. Lynaugh (Eds.), *Enduring issues in American nursing* (pp. 25-36). New York, NY: Springer.
- Katvan, K., & Bartal, N. (2010). The midwives ordinance Palestine, 1929: Historical perspective and current lessons. *Nursing Inquiry*, 17(2), 165-172.
- Reverby, S. M. (1999). Rethinking the Tuskegee Syphilis study: Nurse Rivers, silence and the meaning of treatment. *Nursing History Review*, 7, 3-28.
- Wytenbroek, L. (2015). Negotiating relationships of power in a maternal and child health centre: The experience of WHO Nurse Margaret Campbell Jackson in Iran, 1954-1956. *Nursing History Review*, 25, 87-122.